

חזקת טהרה ונאמנות קטן בטהרות

מבוא

החזרה לחיי טהרה מחייבת להתייחס למצבים היום-יומיים ולתת מענה למצבים השכיחים ולהתנהלות השגרתית בחיי המשפחה. אחת הבעיות הקשות בשמירה על חיי טהרה וההקפדה של טהרת המאכלים, היא ההשגחה על הילדים, שקשה לדעת האם נטמאו, והאם אפשר לסמוך על עדותם באשר לשמירת גופם. הגמרא בסוכה (מב, א), אגב דברי המשנה האומרת ש'קטן היודע לנענע חייב בלולב', מביאה ברייתא הדנה בחזקת הטהרה של הקטן כתלויה בדרגת ההתפתחות שלו. במאמר זה נדון בהרחבה בברייתא זו, במקורות המקבילים בתוספתא, ובדברי הראשונים והאחרונים שהתייחסו להלכות אלו.

נוסח הברייתא בסוכה

ראשית יש לברר את הנוסח של הברייתא, שיש לו השלכות לגבי סדר דברים, וכפי שיתבאר. הגמרא בסוכה (שם) מביאה ברייתא, שמופיעה בתוספתא בכמה מקומות, אשר ממנה עולה שחזקת הטהרה והנאמנות של הקטן לגבי טהרות תלויה בהתפתחות של הילד, וביכולת שלו להיות מודע לשמירת גופו בטהרה, וזה לשון הברייתא:

'קטן... היודע לשמור גופו - אוכלין על גופו טהרות.

לשמור את ידיו - אוכלין על ידיו טהרות.

היודע לישאל, ברשות היחיד - ספיקו טמא, ברשות הרבים - ספיקו טהור'.

כך הוא הנוסח גם בתוספתא בחגיגה (פ"א ה"ג) ובטהרות (פ"ג ה"ה). ברי"ף (כ, ב) המשפט הראשון אינו מופיע, ובירושלמי (סוכה פ"ג ה"ב) הנוסח של שני השלבים הראשונים הפוך: 'יודע לשמור את ידיו אוכלין על ידיו תרומה. את גופו אוכלין על גופו טהרות', וכך נראה שגרסו כמה ראשונים גם בבבלי (ר"ח; רא"ש; מאירי; וכך משמע גם בריטב"א). כפי שיתבאר להלן, הנוסח שבגמרא שלפנינו הוא הנוסח המסתבר, מפני שהיכולת לשמור את גופו בטהרה היא שלב מוקדם יותר מאשר היכולת לשמור את ידיו בטהרה, ואכן המאירי מעיר ש'ראוי להקדים יודע לשמור גופו... ובקצת גמרות מדוייקות מצאתי כן'¹.

'היודע לישאל' וכו' בכל המקורות מופיע לבסוף, מלבד בתוספתא בטהרות, שם הוא מופיע לפני היודע לשמור גופו, וכך לכאורה מסתבר, שילד יודע לענות ולספר

1. ראה דק"ס סוכה שם אות ג שמביא את שתי הנוסחאות. וראה באריכות תוספתא כפשוטה חגיגה פרק א (עמ' 1270-1271).

את הקורות אותו לפני שהוא מסוגל להיות מודע לשמירת גופו. מלבד זאת, נראה שהתוספתא בטהרות היא המקור המרכזי ושם מופיעים שלבי התפתחות נוספים כפי שיתבאר להלן. גם הרמב"ם (ה' שאר אבות הטומאות פט"ז ה"י) סידר את השלבים בהתאם לתוספתא של טהרות, וכן הוא נוסח התוספתא בפירוש האגודה למשנה טהרות (פרק ג).² לעומת זאת, מדברי רבנו יהונתן מלוניל (סוכה שם) משתמע כי היודע להישאל הוא בדרגת ההתפתחות הגבוהה ביותר,³ וגם החזו"א (טהרות סי' ג אות יב) מסתפק בדבר, ונראה מדבריו שנוטה לומר שהוא מאוחר לכולם (וראה להלן).⁴

התוספתא בטהרות ושלבי ההתפתחות

התוספתא בפרק ג בטהרות (שם) היא ככל הנראה המקור המרכזי, מפני שהיא מקיפה ושלמה, ומביאה עוד שני שלבים בהתפתחות של הילד, ואת הנאמנות שלו בהתאם:

ארבע ספיקות אמרו חכמים בתינוק:

הניחתו אמו ובאת ונמצאת כמו שהוא - טהור, אמר ר' יהודה: במה דברים אמורים? בזמן שהניחתו מלוכלך, אבל הניחתו נקי - טמא, מפני שהנשים נדות מגנפות אותו ומנשקות אותו. אמרו לו: כדבריך אפילו הניחתו מלוכלך נמי, מפני שמעבירין אותו מפני רגלי אדם ומפני רגלי בהמה.

התחיל יוצא ונכנס - בגדיו טהורין ואין עושין על גביו טהרות, ולא נמנעו ישראל מכאן.

יש בו דעת לשאל, ספיקו ברשות היחיד - טמא, ברשות הרבים - טהור.

היה יודע לשמור את גופו - אוכלין על גב גופו טהרות.

לשמור את ידיו - אוכלין על גב ידיו טהרות.

2. זה לשון האגודה: 'יתניא בתוספתא ארבע ספיקות בתינוק: הנחתו אמו ומצאתו כמו שהוא כו'. התחיל יוצא ונכנס בגדיו טהורים ואין עושין על גביו טהרות. יש בו דעת לישאל ספיקו ברשות הרבים טהור ברשות היחיד טמא. יודע לשמור גופו אוכלין ע"ג טהרות. פרט מעניין לציון הוא כי באזהרות 'אתה הנחלת' (לרבנו שמעון הגדול או לרבנו שמעון ממדינת מנאש, מובא במחזורים האשכנזים לחג השבועות) נאמר: "טמאת ארבעה ספיקות, וסוד השפועה", והאגודה (שם) מציין, לאחר שמביא את דברי התוספתא: "זהו שישד באזהרת ראשית טומאה ארבע ספיקות" (אך ראה גם שו"ת באר חיים מרדכי ח"ג או"ח ט; מחזור שבועות מבואר בידי יונה פרנקל, הוצאת קורן עמ' 629).

3. לאחר שפירש את דינו של מי שיודע לשמור ידיו מטומאה, מפרש על היודע לישאל כך: 'יודע לישאל, אם הוא כל כך גדול שאם נתן לבו בשמירת הטהרות, שאם שואלין אותו בטהרות אלו אם נגע אם לא נגע, והוא משיב על זה כהלכה'.

4. להלן נתייחס לסדר השלבים לפי סדר התוספתא בטהרות, אך נציין את דברי החזו"א השייכים במקומם. ראה להלן הערות: 7, 28.

בפשטות נראה כי יש כאן חמשה שלבים, אך בפירוש 'זר זהב' ו'מנחת ביכורים' על התוספתא מבארים כי השניים האחרונים נחשבים שלב אחד, וכך משמע מדברי הרמב"ם (שם) ומפירוש האגודה למסכת טהרות (שם). אם כן, ארבעת השלבים הם:

- א. קטן שאינו יכול ללכת ("הניחתו אמו");
- ב. קטן שיכול ללכת ("יוצא ונכנס");
- ג. קטן שיש בכוחו לתאר את המציאות ("יש בו דעת לישאל");
- ד. יודע לשמור גופו וידיו.

נראה שכוונת לשון 'ארבעה ספקות' שבתוספתא היא זו: בקטן ישנם ארבעה שלבי התפתחות, ובהתאם להם היחס לספק בטומאה משתנה.

תינוק של חבר או של עם הארץ?

שאלת יסוד שיש לשאול לפני הדיון בפרטי ההלכה היא - על איזה קטן מדובר? האם מדובר בתינוק של חבר, אבל קטן הבא ממשפחה של עם הארץ, שאינו מקפיד על דיני טומאה וטהרה, לא נקל עליו יותר מאשר על ע"ה עצמו (כמבואר ברמב"ם בפרק י מהלכות משכב ומושב), או שמא מדובר בדין כללי שנאמר בכל קטן? מצד אחד התוספתא סותמת 'ארבע ספקות אמרו חכמים בתינוק', כל תינוק במשמע. מאידך, אם מדובר בתינוק של עם הארץ, שאין מקפידים בביתו על זהירות מן הטומאה, לא ברור מדוע יהיה דינו שונה מאשר אביו ואמו ואחיו הגדולים.

יש סברא לומר כי עצם הדבר שהברייתא מקבילה בין דרגת ההתפתחות של הילד להיותו שומר את עצמו ונאמן על הטהרות, מחייבת כי הקטן גדל באווירה שבה הטהרה נשמרת, ולכן מיד כאשר הוא מסוגל לשמור את עצמו, הוא אכן נוהג באופן הזה. בדרך זו נוקט בעל ה'חסדי דוד' בפירושו לתוספתא בטהרות (שם, עמ' עח-עט), וכפי שיתבאר להלן בפירוט השלבים. לפי זה, התוספתא דנה במי שקיבל עליו להיות חבר, ודין ידוע הוא ש"אשת חבר הרי היא כחבר" (עבודה זרה לט, ב) וכן עבדו (שם) וכן בניו ובני ביתו (רמב"ם הלכות מטמאי משכב ומושב פ"י ה"ה).⁵ וכך מובא בברייתא בבכורות (ל, ב; ומקורה בתוספתא דמאי פ"ב ה"י) לגבי קבלת החברות: "הבא לקבל דברי חבירות צריך לקבל בפני שלשה חברים, ובניו ובני ביתו אינן צריכין לקבל בפני שלשה חברים", אלא מקבלים בפניו, "מפני שהוא מלמדן ומרגילן בדרך טהרה" (רמב"ם שם).⁶

5. ראה גם רמב"ם הלכות מעשר פ"י ה"ב: "כל תלמיד חכמים נאמן לעולם, ואינו צריך בדיקה אחריו. ובניו ובני ביתו ועבדיו ואשתו של תלמיד חכמים - הרי הן כתלמיד חכמים ונאמנן" (כך הנוסח המדויק, וכן הוא בסמ"ג עשין קלה, ובדפוסים הישנים קיצרו).

6. המשפט 'אלא מקבלים בפניו' אינו נמצא בגמרא בבכורות, אבל הוא נמצא בתוספתא דמאי. מלשון הרמב"ם נראה שייכתן שאינו נוקט תנאי זה. וראה גם ירושלמי דמאי פ"ב ה"ג וחסדי דוד שם, ובתוספתא כפשוטה דמאי עמ' 217.

אמנם, מדברי החזו"א (שם אות יב-יג ויתבאר להלן) משמע שמדובר בדין כללי שנאמר בכל קטן, גם קטן שגדל במשפחה של עם הארץ. החזו"א מסביר שאף שהוא בדרגת מודעות נמוכה מעם הארץ, שהרי הוא קטן, מכל מקום אין דינו כעם הארץ משום שהוא נחשב כמי שאין בו דעת לישאל.⁷ טעם נוסף: עם הארץ הוא מזיד, ולכן ראוי לגדור ולהרחיק אותו מן הטהרות, מה שאין כן בקטן.⁸ סתימת הברייתא נוטה יותר לדבריו, מפני שאם היו אלו הלכות הנוגעות רק לחברים היה התנא מפרט. כמו כן הגמרא בסוכה והתוספתא בחגיגה מציינים רשימת דינים נוספים הנוהגים בתינוק ושם בוודאי מדובר בכל תינוק. גם התוספתא בטהרות מביאה באותו פרק כמה הלכות הנוגעות בתינוק, וקשה לומר שכולם עוסקות בתינוק של חבר. הרמב"ם כותב את דין התינוק בהלכות שאר אבות הטומאות בפרק טז העוסק במי שאין בו דעת להישאל, ומסתימת דבריו נראה כי גם הוא נוקט שמדובר בדין כללי שאמרו חכמים בכל תינוק. מלבד זאת, אפשר להוסיף שיקול נוסף לכך: הטעם העיקרי לטומאת בגדי עם הארץ הוא שמא ישבה עליהם אשתו נידה (חולין לה, ב), ובתינוק חשש זה שייך פחות.⁹

השלב הראשון: קטן שאינו יכול ללכת

שני השלבים הראשונים הם של קטן המתפתח באופן גופני אך עדיין חסר התפתחות שכלית מספקת המודעת לעצמו ולסביבתו.

התוספתא קובעת כי במקרה של תינוק שאינו יכול ללכת שהשאירה אותו אמו יובאה ומצאתו כמו שהוא - טהור'. רבי יהודה חולק וסובר שבמקרה שהתינוק נקי, מטמאים אותו מפני החשש שמא נשים טמאות חיבקו ונישקו אותו.¹⁰ חכמים סבורים שאם כדבריו, גם תינוק מלוכלך יש לחשוש שנגעו בו אנשים לצורך (מפני רגלי אדם ומפני רגלי בהמה), והסביר ה'חסדי דוד' (תוספתא טהרות שם) שלדעת חכמים אין לחשוש לקלקול, גם אם הדבר מצוי, כל עוד לא ראינו סיבה לכך (יריעותא דלא חזינן לא מחזקינן').¹¹

7. החזו"א לשיטתו, ששלב זה הוא המאוחר מכולם, ולכן בכל השלבים המוקדמים דינו עדיין כמי שאין בו דעת להישאל. אולם, לשיטתו יש לתת את הדעת לשאלה: מתי הוא חדל מלהיות קטן שנאמן, והופך דינו להיות כעם הארץ? לפי הטעם השני שכותב החזו"א, ניתן להבין שבגיל מצוות כבר לא יהיה דינו כקטן, מפני שאז נעשה מחוייב ונעשה מזיד.

8. לדעתו, דין תינוק של חבר יהיה קל עוד יותר, וגופו ובגדיו יהיו טהורים לתרומה, ואם הוא ממשפחת אוכלי קודש, דינו יהיה כמותם.

9. וראה עוד להלן סביב הערה 16.

10. אף שלדעת ר' יהושע בן לוי 'כל מקום שאמר רבי יהודה, 'אימתי' ויבמה' במשנתנו - אינו אלא לפרש דברי חכמים' (עירובין פא ע"ב - פב ע"א; סנהדרין כד ע"ב), דעת תוספות שכלל זה לא נאמר אלא במשנה אבל לא בתוספתא (תוס' עירובין שם וגיטין ז, ב ד"ה 'דאמר'. אמנם הרי"ף בעירובין לא גורס 'במשנתנו' וייתכן שסובר שכלל זה נאמר גם על ברייתות), ועוד שבברייתא כאן חכמים עונים לדבריו, משמע שחולקים עליו גם כשהניחה אותו נקי (ערוך לר נדה יח ע"ב).

11. ביטוי זה מופיע ברש"י על חולין (מח, ב) ד"ה 'סימפונא'. וראה פירוש המשנה לרמב"ם שביעית

הרמב"ם פוסק (שאר אבות הטומאות פט"ז ה"י): 'תינוק שאינו יכול להלך שהניחתו אמו ובאה ומצאתו כמו שהוא במקומו טהור, ואין אומרין שמא טמאה באה ונשקתו וגפפתו'. בדבריו סותם כחכמים שהתינוק טהור בכל מקרה, ולא מחלק בין תינוק נקי לתינוק מלוכלך. כמו כן, הרמב"ם מפרש את דברי חכמים 'כמו שהוא' - במקומו, כלומר, לדעתו, גם חכמים יודו שכיון שמדובר בתינוק שאינו יכול ללכת, די בשינוי המקום כדי לקבוע שיש כאן 'ריעותא' וחוששים לטומאה. באופן פשוט הוא הדין שחוששים לטומאה אם חל שינוי במצבו (כמו שהוא), כגון שהניחה אותו לבוש בבגד ונמצא ערום או להיפך (חסדי דוד שם; חזו"א שם).

אולם, מפירוש רבנו תם למשנה בטהרות (פ"ג מ"ח) נראה שהוא פוסק כר' יהודה.¹² המשנה מובאת בכמה מקומות בש"ס בהקשרים שונים (קידושין פ, א; חולין פו, א; נדה יח, ב) וזה לשונה: 'תינוק שנמצא בצד העיסה ובצק בידו, ר' מאיר מטהר, וחכמים מטמאין מפני שדרכו של תינוק לטפח'. רש"י פירש שהדיון הוא האם התינוק טמא או טהור, וחכמים מטמאים מפני שדרכו של תינוק לטפח באשפה שם מצויים שרצים מתים, ומחשש שמא נגע בהם יש להחשיבו כראשון לטומאה. ר"ת מקשה על רש"י מן התוספתא בטהרות, שאנו עוסקים בה, שהספק הוא לא אם התינוק טמא או לא, שכן התינוק ודאי טמא 'לפי שנשים נדות מגפפות ומנשקות אותו', ולכן פירש שהדיון הוא על העיסה, וחכמים מטמאים אותה מפני שדרכו לטפח בעיסה. בדרכו של ר"ת פירשו כמה ראשונים.¹³ אולם, הדעה שתינוק טמא משום הנשים הנוגעות בו היא דעת רבי יהודה בתוספתא,¹⁴ ומשמע שדעתו לפסוק כמותו ('ערוך לנר' נדה שם). לאור זאת, כתבו כמה אחרונים שהסיבה שרש"י לא פירש כר"ת היא משום שדעתו כדעת הרמב"ם שיש לפסוק כחכמים בתוספתא, ולכן פירש שדרכו לגעת בשרץ¹⁵ (ערול"י שם; המקנה קידושין שם).

השלב השני: קטן שיכול ללכת

התוספתא אומרת שמזמן שהקטן יכול ללכת, ויכול לצאת מביתו ולהיכנס בכוחות עצמו, אם יצא כך ללא השגחה, בגדיו טהורים, אלא שאין עושים על גביו טהרות, ומסיימת התוספתא "ולא נמנעו ישראל מכאן".

פ"ה מ"ז: 'לפי שהכלל אצלנו אחזוקי אסורא לא מחזקיני', ובהערת הרב קאפח כתב שכלל זה אינו מפורש בתלמוד אך נלמד ממקומות רבים כגון חולין כו ע"ב; ע"ז יב ע"א.

12. ראה לעיל הערה 10.

13. ריטב"א ותוס' רא"ש קידושין שם; רשב"א בחולין; ר"ש טהרות פ"ג מ"ח; וכך משמע מדברי הרמב"ן בקידושין.

14. בהמשך דברי תוספות בנדה מחלק ר"ת בפירוש בין תינוק נקי לתינוק מלוכלך כדברי ר' יהודה. אלא שלפי זה צריך לומר שרש"י דיבר על תינוק שיכול ללכת, שהרי מפרש שהוא טמא מפני שמטפח בשרץ שבאשפה, ואילו מפירוש ר"ת המחלק בין תינוק נקי למלוכלך משמע מדובר בתינוק שאינו יכול ללכת.

15. ראה להלן הערות: 17, 18, 21.

חכמים גזרו על בגדי עם הארץ שיהיו בגדר אב הטומאה כבגדי הזב ('מדרס'), והטעם 'שמה תשב עליהן אשתו נדה'.¹⁶ מפרשי התוספתא הסבירו שמה שנאמר שבגדי התינוק טהורים, הכוונה היא שאינם טמאים כטומאת מדרס החמורה, מפני שמדובר במשפחה שבה שומרים על דיני טהרה (ראה לעיל), והטעם שמה תשב על הכסות אישה נידה אינו שייך בתינוק של משפחה זו, שהרי אימו נזהרת בכך. החשש הוא ממגע של שאר נשים, שהרי הוא נכנס ויוצא בכוחות עצמו ואמו אינה יכולה לשמור אותו בכל עת,¹⁷ ולכן 'אין עושים על גביו טהרות' שמה הוא ראשון לטומאה שמטמא את הטהרות. ומה שאין עושים על גביו טהרות אין הכוונה דווקא בגדיו, אלא הוא הדין מגע גופו וידיו (חסדי דוד; זר זהב ומנחת ביכורים). אולם, החזו"א מדייק בלשון הברייתא, ובהתאם לכך מסביר שבקטן שאינו יכול ללכת, שהברייתא לא חילקה בין גופו לבגדיו - אם מצאה אותו אמו במקומו הוא ובגדיו טהורים, ואם מצאה אותו שלא במקומו הוא ובגדיו טמאים. לעומת זאת, בקטן שיכול ללכת הברייתא דייקה וכתבה 'בגדיו טהורים' בלבד. החזו"א, לשיטתו, מבאר שמדובר בקטן שאינו ממשפחת חבר, ולכן טיהרו רק את בגדיו, אבל גופו טמא מחשש נגיעה בשרץ.¹⁸ טעם החילוק הוא שיותר מצוי שיגע בשרץ בידיו מאשר שיגע בשרץ בבגדיו.

הר"ש בפירושו לטהרות (פ"ג מ"ח) מפרש 'לא נמנעו ישראל מכן - אלא היו עושין על גביו טהרות', משמע מדבריו שהעם לא קיבל את הגזירה, מאחר שמעיקר הדין בגדיו טהורים ממדרס, ולא חששו למגע נשים טמאות או שרץ טמא מפני שמעמידים דבר על חזקתו והוא טהור (כלשון המאירי להלן).

ה'חסדי דוד' תמה, שהרי טהרה חמורה בעיניהם ביותר,¹⁹ וכיצד לא חששו לגזירת חכמים? ומדוע התוספתא משמיעה לנו זאת? לכן לדעתו יש לפרש באופן הפוך: אף שראו שלהלכה הבגדים טהורים מן המדרס, לא נמנעו מלשמוע לחכמים לטמא טהרות שנגע בהם הקטן. או פירוש אחר: לכתחילה אין לעשות טהרות על גבי קטן זה, אך בדיעבד, אם נגע בטהרות, לא נמנעו מלהשתמש בהם (וראה להלן 'השלב השלישי').

הגר"א מפרש גם הוא אחרת מהר"ש, ומגיה בתוספתא: "התחיל יוצא ונכנס בגדיו טהורין, ולא נמנעו ישראל מהן, ואין עושין על גביו טהרות", ולפירושו 'לא נמנעו ישראל' מתייחס לבגדיו של הקטן שאינם טמאי מדרס, ואף על פי כן לא עשו טהרות על גביו, וייתכן שכוונתו מחשש לטומאת שרץ.

16. חגיגה יח, ב ברש"י על המשנה על פי חולין לה, ב; רמב"ם הלכות מטמאי משכב ומושב פ"י ה"א.

17. דבר זה צ"ע שהרי לדעת חכמים בשלב הראשון של התינוק אין חוששים שנגעו בו נשים טמאות. ושמה אפשר לפרש שחוששים שהתינוק עצמו נגע בטומאה, כגון שרץ, וכפי שפירש רש"י את המשנה בטהרות הנזכרת. או שכאשר הוא הולך בעצמו יש יותר חשש שנשים יגעו בו.

18. וכפירוש רש"י שהוזכר לעיל סביב הערה 15. אולם, ראה להלן בדבריו על הרמב"ם.

19. ראה לדוגמה יומא כג, א-ב.

הרמב"ם פוסק (שאר אבות הטומאות שם): 'התחיל התינוק לצאת ולהכנס בגדיו טהורין ואין מדרס כשאר בגדי עם הארץ,²⁰ ואף על פי שהן טהורין אין עושין על גביהן טהרות'. הרמב"ם לא מבאר מדוע לא עושים על גביהם טהרות, ולא מתייחס להמשך הברייתא 'ולא נמנעו ישראל מכאן'.

החזו"א ביאר את דבריו בשני אופנים: **א.** בגדיו טהורים לגמרי, והוא הדין גופו, שאף על פי שיכולת השמירה שלו על גופו פחותה משל עם הארץ אין דנים את הקטן כעם הארץ (כפי שהתבאר לעיל). אמנם, לפי פירוש זה לא ברור מדוע לא עושים על גביו טהרות. **ב.** בגדיו טהורים ממדרס אבל טמאים בדרגת ראשון לטומאה, משום שחוששים מפני מגע שרץ.²¹

לדעתנו, לשון הברייתא 'לא נמנעו ישראל מכאן' פירושה כדברי הגמרא בתענית (כו, ב) על לשון 'נהגו העם' שפירושו 'אורוי לא מורינן, ואי עביד - עביד, ולא מהדרינן ליה', כלומר אין מורים לציבור לעשות טהרות על גביו, אבל אם עשו - טהור. אלא שתמה מדוע לא הזכיר זאת הרמב"ם.²² גם מדברי הר"ש לעיל נראה שכונתו שבפועל עשו טהרות על גבי קטן זה, וכך גם הלכה, לכל הפחות בדיעבד, אחרת לא ברור מה הברייתא באה להשמיענו.

השלב השלישי: היודע להישאל

להבנת העניין יש להקדים הקדמה קצרה: בדרך כלל, כאשר יש ספק על מעשה מסוים, האם הוא אסור מן התורה או מותר, יש להחמיר בדבר - ספק דאורייתא לחומרא.²³ שונה הדבר בהלכות טהרה, שכאשר נוצר ספק האם אדם נטמא מסיבה כלשהי, למדים חכמים מדיני סוטה,²⁴ שישנה הבחנה בין מרחבים שונים:

20. לשון זו של הרמב"ם נוטה יותר לפירוש החזו"א לעיל שמדובר בתינוק רגיל ולא בתינוק של חבר, ולמרות זאת אין בגדיו "מדרס כשאר בגדי עם הארץ".

21. וכפירוש רש"י שהובא לעיל הערה 15. החזו"א כאן ביאר את הרמב"ם מעט אחרת מפירושו לברייתא לעיל הערה 18.

22. ראה בפירוש יד פשוטה על הרמב"ם (הלכות ציצית פ"ג ה"א), שם מבאר הרב רבינוביץ שליט"א את הרמב"ם בדרך הגר"א. לדבריו, הרמב"ם והגר"א סבורים שמגע תינוק זה, בדיעבד, לא מטמא את הטהרות.

23. ביצה ג, ב.

24. דבר זה מפורש בכמה מקומות בגמרא. ראה סוטה כח, א-ב באריכות; נזיר נז, א; ע"ז לו, ב; וכן בחולין ט, ב: "הלכתא גמירי לה מסוטה: מה סוטה ברה"י, אף טומאה ברה"י". פירוש הדבר: כשם שסוטה, שנאמר בה לשון 'טומאה' (במדבר ה, יג והלאה), נאסרת מספק בסתירה, וכל סתירה אינה אלא ברה"י, אבל ברה"ר מותרת לבעלה, כך גם כאשר יש ספק טומאה ברשות היחיד למדים מסוטה שטמא מספק (רש"י שם. לדיון האם מתחשבים בדיני סוטה כדיני איסור או כדיני טומאה וטהרה ראה שערי יושר שער א פט"ז). מחלק מהמקורות שצוינו נראה שהלימוד הוא בעיקר על הדין שיש לטמא בספק ברה"י, וממילא למדים שברה"ר טהור (אך ראה נדה ג, א וחולין שם; תוס' סוטה שם ד"ה 'מכאן', סובר שהלימוד הוא גם על הטהרה ברה"ר; וראה חס"ד טהרות פ"ג ה"ח ד"ה 'והדר קתני'). אמנם בתוספתא (טהרות פ"ו ה"י) מצאנו מקור נוסף לכך שיש לטהר ברה"ר, ק"ו מקרבן ציבור שקרב בטומאה: 'ומפני מה ספק רשות הרבים טהור? אמר להן: מצינו שהצבור עושה את הפסח בטומאה בזמן שרובן טמאין,

כאשר הספק נוצר ברשות היחיד - מחמירים בספק, וקובעים שהאדם טמא; כאשר הספק נוצר ברשות הרבים - מקילים בספק, וקובעים שהאדם טהור.²⁵ כך, למשל, אם נמצא ברחוב שרץ מת - כל מי שעבר שם באותה שעה טהור, גם אם יתכן שהוא נגע בשרץ מבלי משים.

דין נוסף שנלמד מסוטה הנוגע לענייננו: כשם שבמקרה של אישה שנסתרה, שאסורה מספק, מדובר בספק שבו מעורב אדם שיש בו דעת להישאל, כך כאשר הספק בטומאה נוצר כשלא היה בסביבה אדם בר דעת, שניתן לשאלו על כך - הספק טהור, אפילו ברשות היחיד.²⁶ כך, למשל, אם חמור טעון מזון עבר ליד טומאה ברשות היחיד, ולא ידוע האם המזון נגע בטומאה - ספקו טהור.

ומכאן, השלב השלישי בהתפתחות של הילד הוא השלב בו ניתן לשאול את הילד אם נגע בטומאה מסוימת והוא מסוגל להשיב. רש"י כותב: 'והיודע לישאל - שאם שואלין אותו: נגעת בטומאה זו, יודע להשיב: הן או לאו, או איני יודע. ברשות הרבים ספיקו טהור - אם שאלוהו ואמר: איני יודע. ברשות היחיד ספקו טמא...'. כלומר, הרמה הנדרשת מן התינוק היא היכולת לתאר את המציאות ולענות תשובות פשוטות - 'הן או לאו או איני יודע', ולא יותר מכך. גם מדברי הרמב"ם בהל' שאר אבות הטומאות (פ"ז ה"ב) משמע כך: את מי שיש בו דעת להישאל הוא מגדיר כמי שאפשר 'לדרוש ממנו מה שאירע לו', ומי שאין בו דעת להישאל הוא מי שאינו יודע להשיב על העניין כששואלין אותו.²⁷

מדברי רש"י ניתן לדקדק: כאשר התינוק משאיר את הספק על כנו ואומר 'איני יודע', אז ברשות היחיד ספקו טמא וברשות הרבים ספקו טהור. אבל אם אומר שנגע בוודאות - מטמאים על פי דבריו גם ברשות הרבים, אף שהוא קטן. ואם

ואם טומאה ודאית התרוה לצבור, קל וחומר לספק טמאה, וכך גם מפרש הרמב"ם בהלכות שאר אבות הטומאות (טז, א): 'מפני מה טהרו חכמים ספק טומאה בר"ה, שהרי הציבור עושין פסח בטומאה בזמן שהטמאים מרובין. אם טומאה ודאית נדחית מפניהן - קל וחומר לספק טומאה, שאיסור כל הספקות מדבריהן, כמו שביארנו בהלכות ביאות אסורות. ומפני מה החמירו בספק רה"י? שהרי סוטה שנסתרה אף ע"פ שהדבר ספק - הרי היא טמאה לבעלה עד שתשתה'. ובסוטה (כט, א) למד רב גידל דין זה מהפסוק 'והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל באש ישרף, והבשר, כל טהור יאכל בשר' (ויקרא ז, יט), וראה ר"ש ורא"ש טהרות פ"ג ה"ו שהעיקר כרב גידל, וכן משמע בתוספות נדה (ב, א ד"ה 'מעט לעת') וראה שם נפ"מ.

²⁵ ההגדרות של 'רשות היחיד' ו'רשות הרבים' בטהרות איננה זהה להגדרות אלו בהלכות שבת. בהלכות שבת רשות היחיד נקבעת על פי המחיצות המקיפות אותה, ללא קשר לשאלה של מי המקום וכמה אנשים נמצאים בו. לעומת זאת בהלכות טהרה, המדד להגדרת הרשות הוא: האם המקום מיועד לציבור, ואנשים רבים עוברים בו. בית כנסת, למשל, הוא 'רשות היחיד' בהלכות שבת, אך 'רשות הרבים' בהלכות טהרה (ראה משנה טהרות פ"ו מ"ח). למעשה, הגמרא בנוזר (שם) קובעת ששלושה אנשים מחשיבים את המקום כרשות הרבים לעניין טומאה (ראה גם רמב"ם שם פ"ז ה"ב).

²⁶ סוטה שם: "מה סוטה דבר שיש בו דעת לישאל, אף שרץ דבר שיש בו דעת לישאל; ומכאן אמרו: דבר שיש בו דעת לישאל, ברשות היחיד - ספיקו טמא, ברה"ר - ספיקו טהור, ושאיין בו דעת לישאל, בין ברה"י בין ברה"ר - ספיקו טהור", וכ"ה בחולין שם ועוד.

²⁷ ראה גם פירוש המשנה טהרות פ"ג ה"ו: "יש בו דעת ואפשר לשאול אותו ויענה בדעת".

אומר שלא נגע - מטהרים גם ברשות היחיד. כעין זה כותב גם המאירי שאם 'נסתפק לו אם נגע אם לאו ספיקו טמא, וברשות הרבים ספיקו טהור **שמן הדין כל ספק טהור דאוקי גברא אחזקיה**'. כלומר, יש נאמנות לקטן שיש בו דעת להישאל, הן לטמא דבר שחזקתו בטהרה, והן לטהר דבר שבספק היה דינו לטומאה. ה'חסדי דוד' (שם) מבאר שכאשר הקטן אומר שלא נגע ברשות היחיד, לא מטהרים משום נאמנות לקטן, אלא משום 'העמד דבר על חזקתו', וכאשר אומר שנגע ברשות הרבים, מטמאים לחומרה.

השלב הרביעי: קטן היודע לשמור גופו וידי

לשון התוספתא והגמרא בסוכה: "היה יודע לשמור את גופו - אוכלין על גב גופו טהרות; לשמור את ידיו - אוכלין על גב ידיו טהרות". רש"י במקום כותב שיודע לשמור את עצמו משלוש הדרכים שעל ידיהן אדם מקבל טומאה: מגע, משא ואוהל. כלומר, כאשר הילד מפותח דיו כדי לדעת לשמור את עצמו מלגעת בטומאה או לשאת טומאה או להיות באוהל אחד עם המת, ניתן לסמוך על החזקה ולהניח שלא נגע ולא נטמא, ואם **גופו** נגע באוכל - האוכל נשאר בטהרתו. המאירי מפרט ואומר שהתינוק יודע לשמור את עצמו "מליכנס באוהל המת **ושאר טומאות של תורה** שגופו מיטמא בהן", ייתכן שאפשר לדייק שכוונתו להוציא מטומאות דרבנן, שהזהירות מהן אינה תנאי לחזקה של התינוק. החזו"א (שם) מסביר שאף שקטן אינו נאמן, כאן מטהרים מפני שלשיתו, קטן זה הוא עדיין בגדר 'מי שאין לו דעת להישאל' ולכן מטהרים מספק,²⁸ או שאין כאן אפילו ספק, כפי הטעם שהוזכר לעיל, שמשאירים את הדבר על חזקתו ('ריעותא דלא חזינן לא מחזקינן').²⁹

אם תינוק זה נוגע **בידיו** במאכל - הרי הוא נטמא, מפני שחכמים גזרו טומאה על 'סתם ידים',³⁰ שיהיו כשני לטומאה,³¹ ויהיו מטמאות את הקדשים ופוסלות את התרומה,³² כגון שאם היו ידיו טהורות והסיע לבו מלאכול בתרומה, אף על פי שאמר יודע אני שלא נטמאו ידי - ידיו טמאות מפני 'שהידים עסקניות'.³³ עוד גזרו חכמים על דברים מסוימים שאם אדם נוגע בהם, אף שגופו נשאר טהור ידיו נטמאות, כגון הנוגע בכתבי הקודש³⁴ ועוד.³⁵ השמירה על ידים טהורות דורשת רמת מודעות מפותחת יותר, מפני שכל היסח הדעת גורם לידיים להיות טמאות

28. ראה לעיל הערה 4.

29. ראה לעיל הערה 11.

30. שבת יג ע"ב; זבים פ"ה מ"ב.

31. ברכות נב, א; ידים פ"ג מ"א.

32. זבים שם; תוספתא טהרות פ"א ה"ד.

33. טהרות פ"ז מ"ח.

34. שבת שם; ידים פ"ג מ"ה.

35. ראה רמב"ם הלכות שאר אבות הטומאות פרק ח.

(ריטב"א; מאיר), ולכן יש תינוק שיודע לשמור את גופו, אבל לא יודע לשמור את ידיו (רש"י).

אם כן, תינוק היודע לשמור את ידיו זוהי הדרגה המפותחת ביותר של התינוק בזהירות מן הטומאה, ולפיה ניתן לסמוך על הילד שאם נגע בטהרות, לא טימא אותם בידיו, מפני שיודע לשמור את עצמו מהיסח הדעת ולאחר שנטל את ידיו הוא מקפיד לשומרן בטהרה,³⁶ ואם לא נזהר - נוטל את ידיו לפני שנוגע בטהרות (רש"י).³⁷

מהות השמירה והבדיקה

רש"י מפרש שהתינוק יודע לשמור את ידיו ו'אינו נוגע בשום דבר ספק, או בספק המטמא את הידים'. הערוך לנר תמה על כפל הלשון, וכמו כן תמה מדוע רש"י מדגיש את השמירה מספק דווקא ביודע לשמור על ידיו, הרי גם היודע לשמור על גופו צריך שידע להיזהר מן הספק, ואדרבה בטומאת ידים אנו נוקטים שספק ידים - טהור.³⁸ בדק"ס (סוכה שם אות ג) כתב ע"פ כת"י שצריך להיות 'או בספר המטמא את הידים'. מכל מקום מרש"י משמע שהמשמעות של השמירה היא שהתינוק יודע להתנהג כראוי בדרכי הטהרה. אמנם, המאירי מביא בדבריו שיטה מחודשת לפיה התינוק היודע לשמור את עצמו מהיסח הדעת, אם נגע בטהרות 'נאמן' לומר שלא נפסלו ידיו אף על פי שהידיים קלות ליפגם, משמע שיש לתינוק רמה כזו או אחרת של נאמנות, ואם רואים שהוא יודע שלא להסיח דעתו שואלים אותו והוא נאמן בעדותו לקבוע שהדבר טהור, וזהו חידוש גדול (וראה להלן).

בתוספתא בחגיגה (פ"א ה"ג) ובטהרות (פ"ג ה"י) ממשיכה הברייתא לתאר את אופי הבדיקה: 'וכיצד בודקין אותו? מטבילין ונותנין לו חולין לשם תרומה, אם היה יודע לשמור את גופו אוכלין על גבי גופו, לשמור את ידיו אוכלין על גבי ידיו טהרות'.³⁹ נראה באופן פשוט כי הבדיקה היא ההתחקות אחר התינוק על מנת לחקור ולוודא שהוא מתנהג על פי דיני הטהרה. מלשון התוספתא משתמע כרש"י, שלא נאמר 'שואלין אותו ואוכלים על פיו', אלא שאם היה יודע לשמור את גופו - סומכים על החזקה ואוכלין על גבו טהרות.

36. בר"ן כתוב: 'יודע לשמורן שמשנטל שחרית לא נגע בשום דבר המטמא את הידים', וכך גם הייתה הגירסה ברש"י, אך המהרש"ל מחקו, שהרי 'מה עניין נטילת שחרית לכאן? (דק"ס סוכה שם אות ג).

37. אך ראה בספר המכתם (סוכה שם) שכתב: 'לשמור את ידיו כלומר שמזהירין אותו שלא ליגע במה שאין ראוי אחר שהטבילו אותו וטיהרו אותו, וצ"ע שהרי דבר זה הוא שמירת גופו מן הטומאה, ואילו שמירת ידיו הוא השמירה מהיסח הדעת, או הזהירות ליטול את ידיו לפני הנגיעה בטהרות. ואפשר שבדבריו 'אחר שהטבילו וטיהרו אותו' רומז לאופי הבדיקה כפי שיתבאר בדברי התוספתא להלן, וראה תוספתא כפשוטה חגיגה עמ' 1270.

38. טהרות פ"ד מ"ז; ידים פ"ב מ"ד; רמב"ם הלכות שאר אבות הטומאות פ"ח ה"ה; פ"ד ה"א; פ"ד ה"א.

39. ויש שגרסו את התיאור של הבדיקה שבברייתא גם בגמרא בסוכה, ראה רבנו חננאל דק"ס.

האם לכתחילה או בדיעבד

רש"י כותב (ד"ה 'אוכלין') 'אוכלין על גופו טהרות - אם נגע גופו בטהרות אין חוששין להן', ומדייק ה'חסדי דוד' (תוספתא טהרות שם) שהדבר אמור דווקא בדיעבד, אם נגע הקטן בטהרות, אין חוששים, משום 'העמד טהרות על חזקתן', אבל לכתחילה אין נותנים לו טהרות כל עוד שהוא קטן, ואפילו אם הוא יודע לשמור גופו וידיו. אמנם, מלשון הרמב"ם שכתב (שאר אבות הטומאות פט"ז י) 'הגדיל על שיהיה בו דעת לשמור את גופו - אוכלין על גב גופו טהרות'; יודע לשמור את ידיו - אוכלין על גב ידיו טהרות', משמע אפילו לכתחילה. אף שאין נאמנות לקטן, נראה שסובר הרמב"ם שקטן זה הוא בכלל בניו ובנותיו של החבר שדינם כחבר 'מפני שהוא מלמדן ומרגילן בדרך טהרה' (חס"ד שם על פי הרמב"ם בהלכות משכב ומושב, וכפי שהתבאר לעיל בדעתו).

ראשונים: יש נאמנות לקטן בשמירה על חזקת טהרה

בדברי הראשונים על הסוגיא בסוכה הובאה גירסה אחרת בברייתא: 'יודע לשמור אוכלין - אוכלין על ידו טהרות',⁴⁰ והסביר הר"ן:

'והא קמ"ל שאם הוא יודע לשמור אוכלין מטומאה, כלומר שיודע לשום אל לבו אם נגע בה טומאה ולומר לנו, אוכלין על פי שמירתו טהרות, אף על גב דקטן לא מהימן באיסורי דאורייתא כדאמרינן בפ"ק דפסחים (ד), ... הני מילי במילתא דקיימא בחזקת איסור, שאין סומכין על התינוק להעמידה בחזקת היתר, אבל להעמיד דבר על חזקת[ו] בשמירת טהרות מהימן'.

כלומר הר"ן מוכיח מסוגייתנו, על פי הגרסה שלפניו, שקטן נאמן גם בדיני דאורייתא, להעמיד דבר המותר על חזקתו, ולכן דבר שהוא בחזקת טהרה, אם הקטן הוא בגדר מי שיודע לשמור אוכלין מטומאה, יכול גם להעיד עליהם שהם טהורים. כך סובר גם הריטב"א, ומוסיף שהדברים אמורים אפילו אם הקטן עצמו טמא, בכל זאת הוא נאמן לומר שלא נגעה בהם טומאה, ולא הוא בעצמו, אלא שמסייג: 'דלאו סהדותא היא ממש, אלא אחזוקי טהרות בחזקת טהרה דמעיקרא' (גם המאירי מביא דברים דומים בסוף דבריו).

נאמנות לקטן באיסור והיתר

מדין זה למדו הראשונים גם הנחיה כללית לדיני איסור והיתר. הר"ן והמאירי כותבים שמכאן יש ללמוד 'שסומכין על הקטנים לשמור דברים המותרים', אך מסייגים את ההיתר רק כאשר הדבר בידו של הקטן, אבל לא כאשר הוא ביד אחר,

⁴⁰ גרסה זו הובאה בר"ן (כ, ב בדפי הרי"ף), וכן במאירי ובריטב"א. כנראה במקום המשפט 'לשמור את ידיו אוכלין על גב ידיו טהרות', וראה בריטב"א ובהערות המהדיר שם (הע' 114).

או נכרי, ולהעיד שלא הוחלף וכיוצא בזה, שההיתר שלמדנו מטהרות הוא רק כאשר הדבר בידו ולא ביד אחר (ר"ן), ואין עדות לקטן 'לא להקל ולא להחמיר' (מאירי).⁴¹ הריטב"א מרחיב את ההיתר לכל דבר שאין בו חזקה של איסור שיכול הקטן לשמור עליו מחילוף או עירוב של איסור, גם כשהוא ביד הגוי. לעומת זאת המאירי בשם גדולי הדור מצמצם את ההיתר וכותב שהנאמנות שיש לקטן היא רק כאשר מסרו לו דבר ולאחר זמן מצאו את הדבר בידו, שאנו מחזיקים שהדבר לא הוחלף, ותו לא.⁴²

הרדב"ז (שו"ת חלק ג סימן תקח) מתלבט האם הנאמנות האמורה תלויה בגיל הילד, ואז השאלה היא האם מדובר בקטן שהגיע לחינוך ('כבן תשע כבן עשר') או שדי בכך שיגיע לעונת הפעוטות ('כבן שש כבן שבע'), או שבנידון כאן מסתבר יותר וכך מדויק בלשון הר"ן, שבדומה לטהרות, לא משגיחים בגיל הילד אלא ביכולות שלו ובהתפתחות התודעתית שלו, שברגע שהוא יכול לשמור, הוא גם נאמן.

הבית יוסף (יו"ד סי' קכז) מביא את דברי הריטב"א להלכה ופוסק אותם בשולחן ערוך (שם סעי' ד): 'דברים שאין בהם חזקת איסור, אלא חששא שמא יחליפנו עובד כוכבים או יגע בו, יש מי שאומר שסומכין על הקטן מכיון שבא לכלל דעת שמירה'.⁴³

סיכום

חיי טהרה דרשו מאמץ והקפדה, ובעיקר מודעות גדולה. מכל המקורות עולה כי באופן כללי חכמים הקלו בהתנהלות המשפחתית, והתאמצו לצמצם את מציאות הטומאה בקטנים ככל האפשר. ממרבית המקורות נראה שחכמים סמכו על חזקת הטהרה ולא הרעו אותה אלא במקרים שהיו רגלים לדבר או שהחשש היה גדול או מצוי. ויש אף מקורות שנראה מהם שיש נאמנות מוגבלת לקטן בעדות על דבר שלא השתנה ממצבו.

41. אך ראה בשו"ת הריב"ש (סי' רמה) שכותב בעניין נאמנות של קטן בשמירה על דברי היתר: "והא דאמרינן במסכת סוכה קטן היודע לשמור את ידיו אוכלין על ידו טהרות, זהו בטהרות שבידו אבל במה שאין בידו אין הקטן נאמן להוציא דבר מחזקתו להיתר או לאסור". וקצת משמע מדבריו שאם הדבר בידו יש בעדותו גם להוציא דבר מחזקתו, וכך גם הבין הש"ך (יו"ד סי' קכז סעי' לא), וצ"ע לאור דברי הראשונים שהובאו, וראה בביאור הגר"א שם.

ראה עוד בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' רד) שכותב שאם הקטן 'בקי וחריף לידע דברים אלו ולכוון בהם' יש מקום להאמין לעדותו ולהוציא דבר היתר מחזקתו, והובאו דבריו ברמ"א (יו"ד שם סעי' ג וכן בשו"ע שם סימן מח סעיף יב) ועיי"ש באחרונים, ואכמ"ל.

42. כך גם משמע מדברי הרא"ה בבדק הבית (בית א שער א) ומדבריו נראה שגם ההיתר שנאמר בטהרות הוא רק על כך שסומכים שהטהרות שביד הקטן הם אלו שניתנו לו, אבל אינו נאמן על שום דבר שצריך להעיד עליו. אלא שדבר זה צריך עיון, וכפי שהעיר הרשב"א שם במשמרת הבית, שבוודאי בטהרות מדובר שאנו סומכים על עדותו של הקטן שהדבר נשאר על חזקתו, שלא הוחלף ושלא נטמא, 'דאם כדבריו מאי האי דקאמר היודע לשמור גופו אוכלין על גופו טהרות, וכי הנחנו טהרתו על גופו וחזרנו ומצאנו על גופו?'

43. מסתימת דבריו שלא כתב שהדבר צריך להיות בידו, משמע שסובר כהריטב"א, וראה כפות תמרים (סוכה שם) שתמה מדוע לא הביא הב"י את דברי הר"ן. להלכה זו יש השלכה לגבי האפשרות של נאמנות של ילד כמשגיח כשרות, ראה לדוגמא חשוקי חמד ע"ז סט ע"א.

ממקורות חז"ל עולה כי ישנם ארבעה שלבים בהתפתחות התודעתית של הקטן, ובהתאמה, ארבעה התייחסויות שונות לספקות הנולדים מקטן זה ביחס לטהרות: א. קטן שאינו יכול ללכת; ב. קטן שיכול ללכת; ג. קטן שיש בכוחו לתאר את המציאות; ד. קטן היודע לשמור את גופו וידיו (והחזו"א סבור שסדר שני השלבים האחרונים הפוך).

לא מפורש בדברי חז"ל האם הדינים השונים נאמרו על קטן הגדל במשפחה של חברים אבל במשפחה של עם-הארץ דינו כעם-הארץ (חס"ד), או שמדובר בדין כללי בכל קטן (חזו"א ואפשר שכך משמע מסתימת התוספתא והרמב"ם).

א. נחלקו תנאים בדין קטן שאינו יכול ללכת האם כאשר נשאר לבד לזמן מה ונמצא כפי שהוא - טהור בכל מקרה (ת"ק) מפני שאין לחשוש לקלקול (חס"ד), או שכאשר הוא נקי חוששים ממגע נשים טמאות (ר' יהודה). 'כפי שהוא' הכוונה באותו מקום (רמב"ם) ובאותו מצב (חס"ד). הרמב"ם פוסק כחכמים, אך מכמה מקורות נראה שר"ת פוסק כרבי יהודה.

ב. קטן שיכול ללכת 'בגדיו טהורין ואין עושין על גביו טהרות, ולא נמנעו ישראל מכאן'. יש מפרשים שבגדיו טהורים מטומאת מדרס החמורה, אבל בגדיו, וגם גופו, טמאים כראשון לטומאה, ולכן לא עושים טהרות על גביו (חס"ד; מנחת ביכורים). מדברי הר"ש משמע שהעם לא נהג כך גם לכתחילה ולא היו מטמאים טהרות שנגע בהם קטן זה, ויש חולקים על פירושו (חס"ד; גר"א). הרמב"ם פוסק שבגדיו טהורים ממדרס אך אין עושים על גביו טהרות, ולא פירש מדוע. החזו"א מבאר שבגדיו טמאים משום מגע שרץ. ולדעתו 'לא נמנעו ישראל' הכוונה שבדיעבד סמכו על טהרת הקטן.

ג. מסוטה למדנו שספק ברשות היחיד טמא, אך זאת רק במקרה שהספק נולד במי שיש בו דעת להישאל. קטן היודע לתאר את המציאות ולהשיב כראוי על שאלות פשוטות ('הן או לאו או איני יודע'), נחשב כמי שיש בו דעת להישאל (רש"י; רמב"ם). מדברי הראשונים ניתן לדקדק שלקטן זה יש כוח בעדותו הן לטמא דבר שחזקתו בטהרה, והן לטהר דבר שבספק היה דינו לטומאה (רש"י; מאירי), אך אפשר שאין זה דין דאורייתא הנובע מנאמנות לקטן (חס"ד).

ד. כאשר הקטן מגיע לשלב בו הוא מודע ויכול לשמור את גופו מן הטומאות (במאירי: טומאות דאורייתא) הבאות על האדם במגע, במשא או באוהל, ניתן לסמוך על חזקת הטהרה לכל הטהרות שנגעו בגופו, אך לא בידיו. כאשר יודע לשמור את ידיו סומכים גם על מגע ידיו. השמירה היא עצם ההתנהגות בדרכי הטהרה, שראינו שנוהר ממגע של טומאה, או שנוטל ידיו לפני שנוגע בטהרות (רש"י וכמשמעות התוספתא), ויש שכתבו שאם ראינו שהוא נוהר מהיסח הדעת של הידים, ונגע בטהרות, הרי הוא גם נאמן להעיד על כך (שיטה במאירי).

ה. אין עושים טהרות על גבי הקטן היודע לשמור גופו או ידיו אלא בדיעבד, שאם נגע בהם מעמידים את הדבר על חזקתו (משתמע ברש"י), ויש אומרים שאף לכתחילה (רמב"ם ע"פ חס"ד).

מתוך גרסה אחרת שהייתה בידי הראשונים למדו שיש נאמנות לקטן להעיד על הדבר שהוא בחזקת טהרה שלא נטמא (ר"ן), ויש שהוסיפו שהדברים אמורים אף אם הקטן בעצמו טמא (ריטב"א). ונראה שאין הדבר תלוי בגיל מסוים אלא ביכולת של הקטן בפועל (רדב"ז).

מכאן למדו ראשונים גם הנחיה כללית בדיני איסור והיתר, שניתן לסמוך על השגחת הקטן. יש שכתבו שדין זה נוהג רק כאשר הדבר בידו (ר"ן ; מאירי), ויש שהרחיבו גם למצב שאינו בידו (ריטב"א, וכך נראה שפסק השו"ע), ויש שצמצמו את הדבר רק לחזקה שהדבר שנמסר לו לא הוחלף (שיטה במאירי).

קחו מוסרי

עיוני מקרא, אמונה ומוסר

